

ВАТАНГА МУҲАББАТ РУҲИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА БАДИИЙ АДАБИЁТНИНГ МАЪНАВИЙ- ПСИХОЛОГИК ИМКОНИАТЛАРИ

Ёрбулова Дилдора Сокир кизи

Тошкент вилояти педагогика университети Ўзбек тили ва адабиёти 3-курс талабаси

ARTICLE INFO.

Tayanch soʻzlar:

бадий – эстетик, Бухоро ва Самарқанд, Холчаён, Бактрия, Кушон, XIX аср, Навоий, Бобур, Шабоний, Машраб, Огахий, Нодира, Увайсий, Муқимий, Фурқат, Герменевтика, Муҳаммад Юсуф.

Аннотация

Ушбу мақола Ватан ҳақидаги бадий адабиётнинг тасвир орқали далиллашнинг изоҳлаб беради. Бадий талқин адабиётнинг шеърий жанри орқали намоён бўлади. Мақолада худди шундай мавзу таҳлилга тортилади.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2022 LWAB.

Ёшларда Она-Ватанга муҳаббат руҳини пайдо қилиш ва уни тарбиялаш, такомиллаштириш шу заминда яратилган миллий – маънавий ёдгорликлар, адабиёт намуналари моҳиятини очиб бериш, уларнинг миллий менталитет ва ўзбекона дунёқарашни шаклланишидаги ўрни ва аҳамиятини ёшларга тушунтириш орқали ҳам амалга ошади. Миллий санъатга муҳаббат руҳида тарбияланган инсон ўзида она заминга нисбатан чуқур муҳаббат, унинг ўтмиши, бугуни ва эртаси учун ўзида улкан масъулият ҳис қилади.

Ўзбекистон Республикаси раҳбарияти ва ҳукумати томонидан бу борада олиб борилаётган тадбирлар таҳсинга сазовор, хусусан, Биринчи Президент Ш. Мирзиёев томонидан ёшларда миллий руҳ ва менталитетни ошириш борасида ўтмиш ва замонавий маданият ёдгорликларини, буюк шахслар ҳаёти ва ижодини кенг тарғиб қилиш зарурлиги таъкидланган эди. Унинг ёш авлод тарбиясига бағишланган асарларида, ҳар қайси халқ ёки миллатнинг маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, ҳаётини қадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада, табиийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўҳна тарихий ёдгорликлар, осори-атиқалар энг муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилиши, алоҳида таъкидланган эди.

Ҳар бир давлат цивилизацияга эришган мамлакат сифатида замонавий маданиятга миллат эшикларини кенг очиб бошқа давлатлар билан санъат борасида ижодий ҳамкорликка интилар экан ундай давлат, миллат, бинобарин, халқ энг аввало миллий қадриятларни сақлаш, уларни баҳолаш, санъат намунаси сифатида бадий – эстетик қирраларини аниқловчи миллий мутахассисларга эҳтиёж сезиши табиий.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси қадимий санъат ўчоқларидан бири сифатида ўзига хос анъана ва маҳорат мактабларига эга. Агарда Бухоро ва Самарқанд санъат мактаблари ўзларининг кўҳна шакл ва фалсафаси билан ажралиб турса, Фарғона, Тошкент, Қўқон санъат мактабларида замонавий санъат миллий анъаналарга уйғунлашган. Санъат асарларининг услуби, бадий–

эстетик аҳамияти, унинг даври, асллиги, қайси услубда ишланганлиги, қайси мактабга, сулолага оидлиги, шунингдек, миллат менталитетини белгилашдаги ўрни ва ролини аниқлаш бевосита санъатни ташкил жараёнини ўрганиш билан боғлиқ.

Ватанимизда аниқланган санъат ёдгорликлари кўп минг йиллик тарихга эга бўлиб, дунё цивилизациясида ўзининг ўрни ва роли билан аҳамиятлидир. Холчаён, Бақтрия, Кушон давлати, хоразмийлар, темурийлар, шайбонийлар даврида яратилган маданий ва тарихий обидалар, зардуштийлик дини ёдгорликлари ва санъат асарлари дунё санъатшунослари томонидан ниҳоятда қадрланади.

Адабиёт инсоният тафаккурининг энг жозибали маҳсуллари билан бири ҳисобланади, у инсоннинг тасаввур олами билан яратилган мўъжиза, иккиламчи олам, инсоннинг нафақат ўтмишини, бугуни ва эртасини, у эришган ютуқлар, йўл қўйган камчиликларга объектив, танқидий назар билан қараш имконини берувчи манба ҳамдир.

Инсоният тарихи давомида адабиёт турли ривожланиш босқичларни кечириб келган. Халқ оғзаки ижоди сифатида, асосан диний маросимларни адо этиш жараёнида пайдо бўлган адабиётнинг ибтидоий кўринишлари йиллар, асрлар, минг йилликлар ўтиши билан инсоният тараққиёти билан ҳамроҳанг тараққий этиб, мураккаб шаклларни, кўринишларни қабул қилди. Бугунги кунда адабиёт нафақат инсон тафаккурининг маҳсули, балки инсон ҳаётининг ажралмас қисми, инсонни инсон эканлигини кўрсатиб турувчи, унинг ақли, унинг тасаввур олами нималарга қодир эканлигини намоён этувчи воситага айланган. Асрлар давомида адабиёт ўзининг тарбияловчи, илм-маърифат таратувчи ҳусусиятлари, инсонларни эзгуликка етакловчи кучи билан бошқа санъат соҳаларидан ажралиб турган. Адабиёт барча халқлар маданиятини ташкил қилувчи санъатнинг бошқа йўналишлари, жаҳон халқлари ҳаёти давомида яратилган маданий ёдгорликлар билан бир қаторда турувчи омиллардан биридир.

Антик адабиётдаги мифологик тафаккур ўрта асрларда реалистик манзараларда, янги даврда эса романтизм ва реалистик тасвир усулининг чатишган мезонларини шакллантирди. XIX аср адабиётида бош планга кўтарилган ҳол бу- инсон ички дунёсининг поэтик тасвири эди. Инсон ички дунёсининг индивидуал қирраларини топиш, унинг янги штрихларини кашф қилиш, бинобарин, ижтимоий психологиянинг янги-янги тамойилларини шакллантириш бадиий адабиёт, тафаккурнинг фақатгина фалсафий - эстетик ҳодиса ҳолатини истисно қилди.

XX асрнинг 90-йилларида инсоният иккита буюк инқилобни бошдан кечирди. Булардан биринчиси сиёсатда, иккинчиси технологияда амалга оширилди. Сиёсий инқилоб социалистик лагерни барбод қилди, чегараларни очиб юборди ёки интизомни бўшаштирди. Одамларнинг дунё бўйлаб эркин айланиб юришлари учун шароит яратди. Илм-фан натижаларининг инсон фактори ёки оммавий нашр, китоб воситасида халқаро истилоҳга кириши тезлашди. Коммуникациянинг кучайиши янги бадиий асарлар билан бирга, янги адабий қарашларнинг ҳам ўзлаштирилишида ҳудудий тўсиқларни олиб ташлади. Шу ўринда иккинчи – технология соҳасидаги инқилобнинг ҳам ўрни ва аҳамияти буюк. Одамлар компьютер, мобил алоқа воситалари орқали қисқа муддатларда борлиқнинг турли чеккасида юз берган, бераётган ёки хаттоки юз бериши мумкин бўлган янгиликдан хабардор бўлиш имкониятига эга бўлиб қолдилар.

Имкониятларнинг кенгайиши инсон онги, тафаккури, бадиий-эстетик қарашда улкан ўзгаришлар ясади. Натижада одамлар борлиққа, ҳаётга, жамиятга тамомила янги кўз, янги нигоҳ билан қарай бошладилар. Авваллари инсон менталитетида иқтисодий, сиёсий, ижтимоий фактор бош роль ўйнаган бўлса, эндиликда инсон ички дунёси, индивидуал психология, унинг қалб манзараларини ўрганиш, шу орқали борлиқнинг, жамиятнинг янги ранглариини кашф қилиш муҳимроқ бўлиб қолди. Бадиий асарнинг ҳам санъат намунаси, ҳам ижтимоий – эстетик онг намунаси сифатидаги имкониятидан фойдаланган ҳолда жамият психологиясининг янги

ранглари топиш, яратиш ва шакллантириш борасидаги имкониятлари герменевтиканинг асосида ётади. Бадиий матн тахлили орқали инсон асарда акс этган ҳаёт манзарасини ўзи имконияти даражасида ўз менталитетига мувофиқ шаклда қабул қилиши мумкин. Тасаввурда яратилган ҳаёт манзаралари романтизм, ҳаёт ҳақиқати акс эттирганларини эса реализм мактабларининг оқимларини яратади.

Ўзбек мумтоз адабиёти поэтикасининг тадқиқи кўлами беқиёс. Унинг изланиш объектлари ва аспекти бадиий жараённинг деярли барча хусусиятларини қамраб олган. Навоий, Бобур, Шабоний, Машраб, Огаҳий, Нодира, Увайсий, Муқимий, Фурқат ва яна қатор классикларнинг ижодий мероси тадқиқот доираси кенглиги билан ажралиб туради. Айниқса, навоийшунослик, навоийхонлик нафақат Ўзбекистонда, балки жаҳон миқёсида кенг масштабга эгаллиги таҳсинга сазовор. Классикларнинг ижодий мероси тўла ёки айрим тўплам ва алоҳида асарлари мисолида амалга оширилган. Бундай ишларда асосий эътибор энг аввало ижодкор адабий меросининг ғоявий хусусиятларини ўрганишга қаратилган эди.

Ўзбек мумтоз бадиий адабиёти тилини ўрганиш хусусида айтиш мумкинки, адабий тил умумхалқ тилининг муайян қолипга солинган шакли бўлиб, унинг барча лисоний хусусиятларини қамраб олади, ўзининг барча қирралари билан бадиий адабиётда намоён бўлади. Бироқ ҳар қандай бадиий асарни адабий тил намунаси деб ҳисоблаш нотўғри бўлур эди, чунки бу ҳол бадиий асарнинг индивидуал ижод намунаси эканлигини истисно қилади. Шоир (ижодкор) ўз асарларида гоҳ ҳазил, гоҳ чуқур фалсафий маъноли фикрларга таянган ҳолда тасодифан янги, кутилмаган фикрларни, тушунчаларни кашф қилади. Ижодкорнинг бадиий фантазияси унинг лисоний имкониятлари, халқ тилидан қанчалар баҳраманд эканлиги ва ўзи эгаллаб турган тил хусусиятларини бадиий матнда қанчалар маҳорат билан қўллаб олишидан иборат. Бироқ ёлғиз билиш ва қўллашнинг ўзи муаллифнинг чекланган имконияти холос, у шунинг учун ҳам ижодкорки, тилнинг янги бадиий имкониятларини ҳосил қилиши, яратиши лозим. Худди мана шу ўринда ижодкор окказионал ҳолатлар вужудга келтиради, бадиий фантазия яратади, бадиий тафаккурнинг янги қирраларини шакллантиради. Бинобарин инсон ижодиёти имкониятларини кенгайтиради. Тилнинг лексик-семантик имконияти, ўқувчи-китобхон менталитети ва унинг ижодий тайёргарлиги мана шундай шароитда бадиий матн ифода имкониятларининг герменевтик тараққиёти асосида ётади.

Адабиёт маданиятни яратувчи омиллардан бири, уни ташкил қилувчи асосий таркибий қисмлардан бири сифатида қаралар экан, шу ўринда герменевтика санъатини таъкидлаб ўтиш жоиз. Герменевтика маданиятни матнларда кўради. Герменевтика учун борлиқ матнлар йиғиндиси, аниқроғи матнлар йиғиндисини яратувчи механизмдир. Матн бу – борлиқдаги воқеа-ҳодисаларнинг шакл ва мазмуни ёки тани ва жонидир, бизнинг тасаввур ва онгимизда акс этган ҳар қандай ҳодиса. Матн олиниши керак бўлган маълумотларни сақловчи восита сифатида, ҳамда такрорланмас, муаллифнинг ўзига хослиги билан яратилган санъат асари сифатида ҳам қаралиши мумкин.

Санъат герменевтикасида инсон томонидан яратилган санъат воситаларининг ҳаёлий фантазияси тасаввур қилинади ҳамда унинг эстетик тарбиядаги ўрни ва аҳамияти баҳоланади. Турли халқлар маданияти намуналарининг турли давларда яратилган санъат намуналари матн сифатида ўша давр руҳи ва менталитетига мос колорит билан турлича талқин қилинади. Бир халқ маданиятининг маҳсули сифатида яралган бадиий асар бошқа халқ маданиятида умуман бошқача ёндошув билан талқин қилиниши мумкин. Бадиий асар матни ўзига уни яратган маданиятни сингдириб олган маҳсулот ҳисобланади. Ўқувчининг бутун эътиборини талаб қиладиган ва шундагина тушуниб етиш мумкин бўлган асарларни тушуниш улар ўқиётган давр ва ўқувчиларнинг билим савиясига боғлиқ бўлади. Энди бу асарни тушунишда ижтимоий-маданий лаёқат деган тушунчанинг аҳамияти олдинга чиқади. Ижтимоий-маданий лаёқат инсоннинг универсал ва шахсий, маданий билимлари, эрудицияси йиғиндисидир. Бу лаёқат

индивид яшаётган ижтимоий гуруҳ ичида эрта ёшлигидан шакллана бошлайди, у туғма бўлмасдан, балки босқичма-босқич, атрофдаги жамият билан доимий мулоқотда бўлиш орқали шаклланади. Бу лаёқатнинг шаклланиши бирмунча онгсиз характерда кечади, чунки инсон ҳаёти давомида этник-маданий билимларни қачон ва қайси манбадан ўзлаштирганлигини доим ҳам эсда сақлаб қолавермайди. Шунинг учун ҳам бошқа мамлакатда, маданиятда ва даврда яратилган бадиий асарни тушуниш бирмунча қийин жараён ҳисобланади, чунончи бошқа маданиятда вужудга келган лисоний воситалар, асарда аксини топган халқ менталитети ўқувчига нотаниш бўлиши мумкин. Ҳаттоки битта маданий социум ичида ҳам универсал, кўпчилик тушуна оладиган ёки маълум маданий социум ичида яшовчи маълум бир гуруҳгина тушуна оладиган маданий аллюзиялар мавжуд бўлиши мумкин.

Шоир Муҳаммад Юсуф доимо халқ дилига, кўнглига яқин гапларни жуда топиб ва равон айтган. Унинг шеърлари ўз оҳангги билан ёзилган. Ҳали сиёҳи қуримаган сатрларнинг ҳофизлар томонидан ижро этилишининг сабаби ҳам шунда бўлса керак. Қолаверса, шоир ижодида ватан мавзусининг кўлами кенг. У Ватан, юрт гўзаллиги, муҳаббат, она, дўстлик ва садоқат ҳақида такрорланмас асарлар яратди. Шоир ўзининг ички хис-туйғуларини кўйламади, аксинча халқ қувончини ўз қувончи, халқ дардини ўз дарди деб билди. Асосан ўлмас мавзуларда асарлар ёзди.

Муҳаммад Юсуфнинг “Улуғимсан Ватаним” шеърлар тўпламини ўқиган ҳар бир китобхон, ҳар бир инсон Ватанини, ёрни севиш учун ўз борлигидан факт излайди, ардоқлашни ўрганайди. Унинг “Биздан озод Ватан қолади”, “Ватан”, “Она Туркистон”, “Ўзбекистон”, “Ватан ягонасан”, “Ёшлар мадҳияси”, “Ватанин севинг”, “Ватан мадҳи” каби шеърларини эслаш кифоя. Улардаги ҳар бир ўзбек қалбида яширинган миллий руҳ сўз орқали гавдаланади. “Ватан мадҳи” шеърида шоир оддий, содда равон мисраларда Ватанин севишга ундайди:

Ўпинг, кўзингизга суриг тупроғин,

Ҳар сўзин муқаддас дуодек севинг.

Қаданг юракларга миллат байроғин,

Ватанин Нажмиддин Кубродек севинг.

Бу мисраларда шоир улуғ ватанпарвар, ватан озодлиги учун онгли равишда жон фидо қилган Куброни намуна қилади ва унинг тимсоли инсонга озодлик сўзи уфоридаги бахт тасаввурини уйғотади. Зотан бахтли инсон ҳар нарсага тайёр.

...“То жаҳон бор экан, ҳамиша бор бўл,

Темурнинг юртисан, дойим тождор бўл.

Пойингга бахшида жонимга ёр бўл,

Ватан ягонасан дилимда дойим”...

Бу жўшқин мисраларни ўқир эканмиз, Ватаниннинг чинакам ошиғи бўлган фидойи фарзанднинг дил изҳорларини тинглаймиз. Шоир Ватаниннинг дунё тургунча туришини, бор бўлишини истайди. Шоир тўпламининг “Шаҳарлар мадҳи” бўлимида азим Тошкентга бўлган муҳаббатини оддий ўзбекнинг ҳақиқий ватанпарварлик изҳорига айлантиради, уни шундай оддий, ўзбекона лўқмада берадики, шеър руҳий истиғфорга айланади:

Эй қуёшга қариндош шаҳар,

Тингламассан балки арзимни.

Қирқ йил қуллуқ қилсам ҳам агар,

Узолмасман сендан қарзимни.

Муҳаммад Юсуфдаги она Ватан унинг барча бурчаклари тавсифи билан уйғун. Бинобарин,

Ватанни борича, унинг бор бўй-басти билан сев. Худди шу ният унда ватаннинг турли нуқталаридаги она заминга атаб қўйилган мадҳиялар ҳайкалига ўхшайди. Муҳаммад Юсуфнинг “Мингтепа қўшиғи”, “Андижон”, “Маҳалла”, “Шаҳрихон” шеърларини фарзанднинг онага миннатдорчилик мадҳияси дейиш мумкин.

Шоир ижодини эътироф этган устози Абдулла Орипов қуйидагича ёзади: “... Дарҳақиқат, ўз элини, халқини, Ватанини чин фарзанддай, беғараз сидқидилдан яхши кўрар эди. Шу меҳрнинг натижаси ўларок, унинг шеърляти ҳам худди шундоқ беминнат ва беғараз шеърлят сифатида майдонга келди. Санъаткорлар-ку унинг ҳар бир мисрасини созга солишга тайёр эдилар. Ҳақиқий маънодаги барҳаётлик, завоқ билмаслик Муҳаммад Юсуф ижодига ҳам тааллуқли бўлмай десам, иншоллох, хато қилмагайдирман”.

Бадиий адабиёт намуналари у ёки бу шаклда инсон онгига миллий – маънавий руҳни сингдиради. Инсонни руҳан ва психологик тарбияси орқали унда атроф-муҳитдаги турли ғояларга нисбатан ўзига хос иммунитетни шакллантиришга хизмат қилади.

Фойдаланган адабиётлар

1. Муҳаммад Юсуф. Тўплам: Т – Шарқ, 2018
2. <http://ziy.uz.com>
3. <http://tafaqur.com>